

Egy különleges „hármaskönyvről”

A szüntelen gazdagodó Bettes István életműből egy különleges könyvet emelnék ki, amelyik igazából nem is Bettes – alkotás, hanem „csak” Bettes – válogatás, amit a *József Attila Emlékév* elején, a költő születésnapján centenáriuma örvéen újra elő lehet venni.

Bettes István egy kötetbe válogatta József Attila szubjektíve kiválasztott verseinek egy-egy sorát, versszakát és a szövegek mellé Dúdor István, az 1987 óta a dereski temetőben pihenő festőművész rajzait rakta, amelyeket a festő a lekéri elmegyógyintézetben készített.

Dúdor „jóakarói” 1984-ben fél évre záratták elmegyógyintézetbe – írja Bettes a válogatás végén – s ahol az intézménybeli sorstársak portréin keresztül József Attila világának bűvkörében próbálta meg a szellemi szegénység megrendítő állapotát megfogni. A rajzokat nézegetve Bettes István „megkísérelte, hogyan szólalna meg Dúdor József Attila hangján”. Ez a „hangzás”, szöveg és rajzok, vagyis kötet 2003-ban jelent meg a Lilium Aurum-nál *Gyémánthegyen* címen.

Bettes Dúdor portréit úgy „helyezte” a József Attila életműre, hogy a rajzok megtalálták elképzelése szerint azokat a szövegeket a művekből, amelyek a lét olyan helyzeteit, szféráit, hangzásait látatják meg a két életműben, amelyek összecsengenek, ugyanazt a létharc-módozatokat szólaltatják meg, ugyanarról szólnak, még ha más „nyelven” is.

Húsz év telt el 1984 óta, s a rimaszombati Városi Galéria mintegy a lekéri félévre emlékezve kiállítást szervezett a festő képeiből.

Szellemi erőterek találkoztak Rimaszombatban akkor, amikor elkezdődött a József Attila Emlékév. Ugyanis az emlékév budapesti nyitó eseményekor a rimaszombati Városi Galériában még mindig látható volt a *Gömör allegória* címet viselő Dúdor kiállítás.

A *Gyémánthegyenben* megjelent rajzokat is beleképzelhettük a kiállítás anyagába. A szellemi erőterek találkozása a *Gyémánthegyenben* (is) fókuszált: a gömői festő és a ferencvárosi költő életműpárlatában. Még akkor is, ha mi, gömöriek sem figyeltünk fel igazán Bettes kötetére.

Ez a másik ok, hogy Bettes István válogatását újra leporoljuk, átlapozzuk, s megálljunk a „gyémánthegyen” – gondolatban számolgatva a „kavicsokat zsebünkben” s kibontva az angyalok „vánkosokba tömött fehér szárnyait...”.

Mik is a kavicsok? S kik vagy mik az angyalok? Az életművekben a válasz.

Lehetetlen viszont nem megemlíteni a „mitikus allegóriák”-at, ha már a kiállítás címe is tartalmazza azt, és visszamehetnénk akár Tompa Mihály „allegorikus gólyájához”, vagy Rainer Maria Rilke „látomásos allegóriáihoz” az értelmezés labirintusvilágába, hogy megpróbáljuk kibogozni ezen fogalmak – szavak művészi üzenetét, de ez most nem feladatunk. Csak Werner Günthertől „lopunk el” egy metaforikus interpretációt, s ezzel úgy gondolom, megelégedhetünk ezen írás szintjén: „...az Angyal... az a világos vetítövászon, amelyre a legláthatóbb kontrasztban tükröztetjük rá az emberi életet és emberi sorsot...”

Ismernünk kell Dúdor István és József Attila életművét, azon túl is, hogy a költőt talán még mindig „proletárköltőként” tanítjuk és (legfeljebb) idézni tudjuk a „legnagyobb” verssorait. Persze, ha úgy vesszük ez is valami. Dúdor képeit pedig manapság nem oly gyakran látjuk a kiállítótermekben. A rimaszombati múzeumban 1990 decemberében létesített *Ecce Homo* címet viselő valamikori állandó Dúdor-kiállítást megszüntette a múzeum következő igazgatója. Szegényebb ezzel a város, meg mindenki.

Farkas Veronika írta Dúdor halálának ötéves évfordulójára készített kis kötetben: „Befejeződött egy újabb életpálya s végérvényesen kiegészült a triász Szabó – Bacskai – Dúdor. Egyként vallották, hitték és tették, hogy egyetemes, igaz művészetet lehet teremteni a provincián is, Nógrádban, a Medvesalján és Gömörben. A lezárult életpályák igazolják hitvallásukat. Művészetük az egyetemes magyar kultúra részévé vált. Sajnos a jelenlegi magyar kultúrpolitika alig vesz tudomást erről.” (Ahogy ma sem.)

Az Emlékév alkalom egy újabb útra, fel a „gyémánthegyre”.

Bettes István József Attila 39 verséből kiválasztott szöveggel és a 49 portrérérajz válogatásával „tett egy túrát” ama bizonyos „gyémánthegyre”, s mi vele tartunk. Szöveg és rajz összhatására figyelünk.

A kötet első két szövegrészlete – a gyémánthegyi bevezető után – a *Magyarokból* van. A megszólítás és felszólítás az elmúlás köszöntését követeli. Igazi „lírai vészjel” a legény az ásóval motívum kiválasztása. A szöveg rajzpárja közönyös bölcsességgel – egykedvűen szemlélődő arc, magas homlokkal – akárha entellektüel vonásokkal néz a világba. A második rajz mintha „régic dicsőséget idézni” nézeget tágranyílt szemekkel, kíváncsi várakozással. Reménykedik az Úristen

szánalmáért. A *Magyarokból* idéz versrészletet Bettes a tizenegyedik rajz mellé is, akár a legelső arcot látnánk más pozícióban, megvilágításban. Az ötödik „sors társnak” nem látjuk az arcát, az asztalra könyökölve „bókol” – a *Töredék-ből* van a szövegpárja. Asztal mellett ül a tizenhatodik is. Őt a szöveg jellemzi: „...száraz tófenék az arc, de ember.” (*Tanulmányfej*). A tizenharmadik és a huszonharmadik ismét a *Töredékből* „szólal meg” József Attila hangján. A hatodik „látnoki” portrérérajz mellé a *Gyönyörűt láttam-ból* idéz a „válogató”.

Dúdor életművében központi motívum a Krisztus-élmény. Ezt kiemeli a rimaszombati galéria kép-összekomponálása is.

A Krisztus-motívum József Attilánál a kiválasztott versrészletek közül a *Nem emel föl* négy sorosaiban (is) fellelhető a hetedik és nyolcadik portré mellett A hetedik rajz odafigyelő, érdeklődő tekintet, a nyolcadik maga a sátán pillantása – karikás szemekkel, eszelős tekintettel A vers mind az öt strófája – Bettes az elsőt és utolsót választotta ki a rajzok mellé – megszólítás, közvetlenül Istenhez szólás. Az elhagyott gyermek felkiáltása: „Fogadj fiadnak. „is a Krisztus – én irodalmiasítása talán. A „kegyetlen árva” jelzős szerkezetének ellentétes hangulata feszültséget éleszt. „Vizsgáld meg az ügyemet” időhatározói mellékmondata, a vers záróakordja – *mielőtt magam feláldoznám*” is a krisztusi önfeláldozásra utal.

Az *ide újra szeretet jön* versrészlete mellett „jóságos anyóka” könyököl, kinek szemei démoniak, de az *El innen* két kétsorosának rajzpárja is a basáskodó undor és gyűlölet képmása – sötét karikás szemekkel.

A *Tél* a tizenötödik részletet adja. A szöveg „interpretálója” egy sapkás, dinamikus képmás. A *Parasztanyóka* versrészletei mellé három női portré került egymás mellé.

Az *Ajtót nyitok* visszatér az anya halálának élményéhez, 1919 decemberében – ekkor már nincs történelmi Magyarország – József Attila szabadszállási rokonaihoz utazott élelemért családjuknak. Mire hazaért Budapestre, a ferencvárosi otthonukba, az anyját már el is temették. Attila balatonszárszói utolsó napjai valamelyikén „szemrehányásokat tett magának”, hogy miért nem maradtak a Ferencvárosban. Mi hiányzott neki? Az *Elégiában* – a versből nem választott részletet Bettes – ott a kérdésszerű válasz: „Tudod-e milyen öntudat kopár öröme húz – vonz, hogy e táj nem enged, és miféle gazdag szenvedés taszít ide?”

Az *Ajtót nyitokból* vett négysoros mellett lehunyt szemű, lehajtott fejű férfi a rajzon.

A *Karóval jöttél* – az utolsó versek egyike – okító, tanító négysora mellett egy állig begombolt komoly tekintetű, fegyelmet sugárzó arcot találunk. Ítéljük meg, hogy egy tanár póza rejlik-e ebben a rajzban, vagy nagyon erőltetett a belelátás? A vers önmagát, mint soha igazán felnőtté nem vált valakit szólít meg, a gyermekkor kép- és szókincséből építkezik a vers.

A *Nincs bocsánat* című költemény is József Attila utolsó hónapjaiban íródott. A vers dialógus, de mintha csak az egyik fél beszélne, a másik felet csak belehalljuk a szövegbe. A vers elején kemény hangsúlyt kap a tételmondat: „Légy, ami lennél: férfi.” Ha megpróbáljuk értelmezni: az legyél, ami nem vagy, s azzá akkor lennél, ha körülötted levő világ megengedné: önmagát megvalósító, személyiségét megalkotó férfi. A személyiség elvesztését bűnként éli meg. A harmincadik és a harmincötödik portrék mellett találunk e versből idézetet.

Bettes válogatásában a harminchetedik és az utolsó szöveg-rajz párosának

versrészlete az *Íme, hát megeltem hazámat...* kezdetű költeményből való, ami valószínűleg József Attilának is utolsó verse. Összegző költemény, búcsúzás alaphanggal. „E föld befogad, mint a persely” – a világ helyett. A világ rendjében nincs helye az „új világ”-ról ábrándozó költőnek, s a „bolondnak”. A feleslegesség érzetének megvilágosodása. Meghiúsult minden „próbatétel” – „bolondot játszottak” vele, sokat „vétettek ellene”. A szöveg dúdori rajzpárja egy a „szeme sarkából” gyanakvón – mintegy oldalról figyelő, dacos ráncvonallal a száj körül, ajkait keményen összezáró férfiportré.

Az utolsó szöveg-rajz kombináció szinte „szájbarágó” módon tartalmazza a kötet üzenetének – a József Attila – Dúdor István gondolati-művészi párhuzamának lényegét.

1955-ben – József Attila meg nem élt születésnapján – Nagy László idézte fel nagyszerűen a József Attila-igény szükségességét *Az örök hiány köszörűjén* című versében. (Ez a vers most 50 éves.) Ehhez a vershez hasonló József Attila – igényt jelez Bettes István *Gyémánthegyen* című „szöveg-rajz intarziája” szellemi, lelki rokonságot feltételez a költő és a festő között. A kötet egy „irodalmi kávéházat” megérdemelt volna (vagy még megérdemelne). Rimaszombatban míg a kiállítás tartott – éppen a falakra aggatott Dúdor-képek között (ha már állandó kiállítás nincs), a Városi Galériában.

A válogatás – így a recenzens is – erősen szubjektív, és nem is foglalkozik minden szöveggel és rajzzal, de a József Attila Emlékévben egy hivatalos József Attila – kép mellett kell legyen mindenkinek egy szubjektív József Attila – képe is. Amúgy ez van Bettes Istvánnak is.

(Dúdor István–József Attila: *Gyémánthegyen. A rajzokat és a költeményeket válogatta Bettes István. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2003.*)